

A farbőr, mint bányászszimbólum

SZEMÁN ATTILA

1. A ténylegesen használt munkavédelmi eszköz

Funkciója

A farbőr eredendően a bányász munkavédelmi felszerelése, ruhadarabja, így a bőr térdvédőhöz és csuklyás bányainghez hasonlóan elengedhetetlen volt a munkák végzése során. Arra szolgált, hogy a bányász a lejtaknában lefektetett gerendákon, vagy kiépített csúszdán juthasson le munkahelyére, ott pedig a nedves bányatérsekben akár leülve is végezhesse sokszor hosszadalmas vágathajtó, illetve ércfejtő munkáját (1. kép).¹

A közlekedési segédeszköz-funkció magyarázatra szorul. A lecsúszás egykorú bemutatásában *Agricola* ábrázolása² reális (2. kép), bár a farbőr oldalt kevésbé látszik. Bal kezével fogja a farbőr végét a lába között, ugyanazon karjának könyökével pedig a fékezéshez való kötelet szorítja a testéhez. Jobbjában mécsesét tartja, hogy világíthasson. Természetesen mindig lejtaknában csúsztak le, melynek elég erős, de nem túlságosan meredek lejtése van. A másik ábrázolásunk 1898-ból származik (3. kép),³ amikor a farbőrt már csak kevés helyen használták. A metszeten nem is nagyon tudjuk felfedezni a farbőrt, ami pedig nélkülözhetetlen volt ehhez a mű-

¹ Gross, Heinrich: *Lebentaler Bergbuch*, 1550.

² Agricola, Georgius: *De re metallica libri XII*. Basileae, 1556. *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról*. Budapest, 1985. OMBKE, 237. old., 118. sz. ábra részlete.

³ Bersch, Wilhelm: *Mit Schlägel und Eisen*. Wien–Pest–Leipzig 1898. 276. old.

velethez. A testtartás sem megfelelő. A gerendán való lecsúszáskor valóban terpeszben ültek, de ezzel egy időben feltétlenül fogni kellett a farbőr végét kézzel, hogy az vissza ne sodródhasson. A ki-deszkázott, csúszdának kialakított lejtaknában pedig legalábbis összeszorított térdrel kellett fogni azt. Ebben a vonatkozásban már nem reális az ábrázolás, sőt az, hogy kesztyűs kézzel fogja a fékezőkötelet, ugyancsak irreálisnak tekinthető.

Eredete

A középkori–kora-újkori bányász munkaruha darabjai: csuklyás bányaing, harisnya, farbőr, térdvédő, süveg. A csuklya a csepülő bányavíz, a süveg emellett a fej főtébe ütközése elleni védelemre is szolgált. A térdvédő a szűk bányavágatokban való négykézlábas járás közben védte a bányász térdét. A munkaruha darabjai közül bizonyosan a csuklyás bányaing alakult ki a legrégebben, amely már a 13. században előfordul a történeti ikonográfiában. Első ismert ábrázolása a németországi *Welfesholz* kápolnájából való (két kőfaragvány, az 1290 körüli időkből). A térdvédő ábrázolását a 15. századtól ismerjük, míg a farbőr a legkésőbbi, csak a 16. század elejétől fordul elő festményeken, így német területen talán először *Annaberg–Buchholz* templomának oltárán, azaz annak 1521-ben készült hátoldalán (4. kép).⁴

Legkorábbi hazai ábrázolásaink bányavárosi pecséteken találhatóak. A 14. századi nagybányai pecséten szereplő mindkét figura hosszú, bokáig érő, derékban megkötött bányainget visel felhúzott csuklyával (5a., 5b. kép).⁵ Ugyancsak 14. századi a felsőbányai

⁴ Hesse, Hans: *Annaberg-Buchholzi bányászoltár, 1521, hátoldal, részlet.*

⁵ A fényképkivágás: *Magyar művelődéstörténet.* Szerk. Domanovszky György. Bp., é. n. I. köt. 241. p. – A rajz (magam készítettem): Szemán Attila: *Bányászkapánk megjelenése a nagybányai pecsétnyomó ábrázolásán.* = *BKL Bányászat* 129. (1996), millicentenáriumi múzeumi szám, 448. old.

pecsét (6. kép),⁶ melyen a két szemben álló vájár egyaránt bokáig érő, derékban megkötött csuklyás bányaingben látható.

Faller Jenő mindkét pecséten felfedezni vélte a bányászvisélet legjellegzetesebb, és csakis a bányászatra jellemző ruhadarabját, a farbőrt is.⁷ Tüzetesebb vizsgálat után azonban kiderül, hogy farbőr nincs ezeken az ábrázolásokon. A pecséteken csak a derékban megkötött hosszú csuklyás bányaing, vagy annak megkötője csücskét láthatjuk. *Faller* a késői dísz-farbőrökből, azok nagyon rövid, valójában eredeti funkciójára már alkalmatlan formájából kiindulva vélhette farbőrré való utalásnak. A farbőrnek azonban korai, „élő” korszakában térd alá érő bőrdarabnak kellett lennie. Ugyanis csak így lehetett a térdék közé szorítani vagy kézzel tartani a farbőr végét, különben visszasadródott volna, és így funkcióját nem tölthette volna be. Ezt a lényegre koncentráló, meglehetősen reális 14. századi pecsétábrázolások semmiképp sem degradálták volna egy csücsökké. Az is megfontolandó, hogy lehetett-e olyan munkavédelmi felszerelés, amit a meglehetősen egységes európai bányászviseletről – mintegy 150 esztendő eltéréssel – az egyik helyen ismertek, a másikon nem? Mindenesetre a 15. század végéről származó *Kuttenbergi graduálé* ábrázolásain⁸ – bár van térdvédő –, még nincs farbőr, pedig *Kuttenberg* (ma *Kutná Hora*, *Csehország*) a korai bányászat nagyon is élenjáró, s *Magyarországhoz* meglehetősen közeli vidéke volt. Ugyancsak hiányzik a farbőr a *Margarita Philosophica* 1503-as csilletolójáról,⁹ sőt még a *Petrarca mester-féle* ábrázoláson sem látható ilyen.¹⁰

⁶ Faller Jenő: A farbőr viseletének eredetéről. = *BKL – Bányászat* 96. (1963), 958. old.; Décsényi Gyula: Felsőbánya város régi pecsétje. = *Turul*, 7. (1889), 139. old.

⁷ Faller, 1963. 959.

⁸ Ismeretlen festő: A Kuttenbergi Graduale címképe, részlet. In: Husa, V. – Petran, J. – Šubtová, A.: *Homo Faber*. Praha, 1967. 148. old., 153. kép.

⁹ Szemán Attila: *Szintes szállítás a magyarországi ércbányászatban a kezdetektől a 19. század derekáig*. Rudabánya, 2003. 25. old., 26. kép. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 27.)

¹⁰ Szemán, 2003. 30. old., 31. kép.

Faller Jenő megérzései azonban annyiban feltétlenül igaznak bizonyulnak, hogy a farbőr első ábrázolása a történelmi *Magyarországról* származik. A legrégebb ilyen ábrázolás, amit magam is láttam, az 1513-ban készült rozsnyói *Szent Anna-képről* ismert (7. kép).¹¹ *Franz Kirnbauer* egy *Helmut Wilsdorf* által ismertetett, 1490-ből vagy 1495-ből származó besztercebányai bányásképre hivatkozik¹², amelyen már látható a farbőr. Ezt azonban nem közölte, és már *Faller* sem látta. A magam részéről valószínűnek tartom az ábrázolás létét, hiszen teljes mértékben beleillik a folyamatba, s a rozsnyói *Szent Anna-képen* (*Metercia*) minden bányász viseli a farbőrt. Ez arra utal, hogy a 16. sz. elején a munkaruházat általánosan megszokott darabja volt, s már legalább egy évtizede alkalmazták. Korábbi adat sem leírásokból, sem ábrázolásokból nem ismert róla.

Elnevezései

Bergleder, Arschleder, Fahrleder, Hinterleder, latinul *corio*. Színe általában fekete, latinul is többnyire „*corio nigro*” a megnevezése.¹³ A *corium* durva, vastag bőr jelentéssel szerepel a latin szótárban, de valóban így nevezték meg a farbőrt is. A legkorábbiak között lehet az első magyarországi említése: *Perg Leder, Selmecebánya*, 1548-ból.¹⁴ Magyar nyelvű utalás a farbőrré és annak viselésére először 1636-ban történt: „Az értzvágók vagy hevérék bőrt kötnek farokra”.¹⁵ A magyar elnevezés azonban csak később alakult ki. *Kacs Kovics Lajos* 1831-ben, a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain még csak „*irhabőr*”-nek nevezi, mikor magyarítani kívánja a

¹¹ Husa, V. – Petran, J. – Šubtová, A., 1967. old. 161. kép.

¹² Franz Kirnbauer: *Der Ledersprung*. Wien, 1962. (Leobener Grüne Hefte 59.)

¹³ Faller Jenő: A magyar bányászviseletről I. = BKL 76. (1943), 249. old.

¹⁴ Gárdonyi Sándor: *Zur Geschichte der Kanzlei- und Bergmannssprache von Schemnitz und Kremnitz im 14–16. Jahrhundert*. Debrecen, 1964. 130. old.

¹⁵ Szarvas G. – Simonyi Zs.: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvmélektől a nyelvújításig I. Bp.*, 1890. 1416. old.

német bányászati kifejezéseket.¹⁶ *Splény Béla*, aki 1877-ben kezdte írni emlékiratait, „*hátralógó bőrkötény*”-t említ, mikor 1838-ban indult bányászati pályafutásának elejéről ír.¹⁷ Az 1848-ban megjelent bányászati szakszótár *ülbörnek* magyarította.¹⁸ A *farbör* elnevezést *Ballagi Mór* 1864-es szótárából ismerem először; német megfelelőjeként az *Arschleder*, *Fahrleder* és *Bergleder* szavakat hozza.¹⁹ Azonban megtaláljuk benne az *ülbör* elnevezést is, *Bergleder* megfelelővel.²⁰ Ez logikus megjelölés, mivel a bányász *farbör*én ülve szokott dolgozni. Mindkét elnevezést (*farbör*, *ülbör*) megtaláljuk *Loos* szótárában is.²¹ A szlovákban a német szó torzított kiejtésű átvételét figyelhetjük meg: *ošliador*. *Loos* ugyan *podritok*, *náritok* megfelelőt ad meg, de *Gregor Ferenc* szerint ezek a szavak nincsenek meg a szlovák nyelvben, *Loos* alighanem a cseh *náritek*, *podřitek* kifejezéseket vette alapul.²² A *lezoka* szóról hasonló a véleménye, s szerinte a *Loos* szótárával egykorú szóalkotás lehet, amely nem vált be. A német eredeti torzított átvétele jellemző egyéb szláv nyelvekre is: a lengyelben *aszleder* és *ošledra*, az oroszban *arszleder*.

Nálunk előfordul családnévként is: a *Hinlleder* a *Hinterleder* változatának, rövidülésének tekinthető. Néhány adat:

Hinleder Fels Antonius Rudolfus Josephus r. k. magister tricesimalis. *Nagyszében, 1789. 10. 22.

¹⁶ Kacs Kovics Lajos: *Az alsó-magyarországi ércművelésről*. Második, modern kiadás, Rudabánya, 2005. 58. p. 64. §, a hevérek szó Kacs Kovics által készített jegyzete.

¹⁷ *Splény Béla emlékiratai*. A szöveget közreadja és válogatta Kendi Mária I. köt. Bp., 1984. 323. old.

¹⁸ Szabó József: *Bányaműszótár (Bergbauwörterbuch)*. Budán, 1848. 14. old.

¹⁹ Ballagi Mór: *Új teljes magyar és német szótár*. Pesten, 1864. 183. old.

²⁰ Ballagi, 1864. 674. old.

²¹ Loos, J.: *Wörterbuch der deutschen, ungarischen und slowakischen Sprache*. Pest, II. 1870. 44. old.

²² Gregor, Ferenc: *Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen*. Bp., 1985. Akadémiai K., 115. old.

Hinléder Fels Joseph Anton Guido r. k. judex regius. *Brassó, 1834. 03. 17. †Kovácszna, 1903.

dr. Hinléder Fels Jenő r. k. ügyvéd, vármegyei tiszti főügyész. *Sepsiszentgyörgy, 1875. 06. 08., †Esztergom, 1959. 07. 14.

A családban a rendelkezésre álló adatok szerint nem volt bányász, de a családi hagyományban élt az a tudat, hogy a névnek valamiféle bányász vonatkozása van.²³

A farbórt azonban nevezték egyszerűen csak *Ledernek* vagy *börnek* is. A bányászok között ennek egyértelmű volt a jelentése.

A *Körmöc-vidéki Németpróna (Deutschproben, ma Nemecké Pravno)* bányászok énekében így szerepel:

„Schwarz müssen wir alle gehen
traurig bei Lebenszeit,
schwarz Kittel und *schwarz Leder*
ist unser Bauernkleid.”²⁴

Faller szerint csak a kohászok hordtak kötényként világossárga disznóbőrt.

A fentiekhez még megjegyezzük, hogy a farbőr eredetileg csak a használat közben feketedett meg, majd a későbbiekben már eleve feketére festették. Tény, hogy a farbórt általában feketének ábrázolták, azonban ha fekete ruhával együtt fordult elő, úgy a heraldikában inkább barnás színűnek mutatták. Ennek az lehetett a szerepe, hogy a szimbolikusan fontos farbőr jobban érvényesüljön. Például az 1792-nen adományozott *Hell-címer* fekete magyar öltözetű bányászának barna farbőre van (8. kép).

Anyaga, formája és felerősítése

Az 1743-ból való német meghatározás szerint a farbőr: „*Arschleder ist ein halb-rund gechnitten schwarz Leder, welche die Berg-*

²³ Az adatokat köszönöm *Schlosser Attiláné Hinléder Fels Erikának* és a közvetítő *Csizi Istvánnak*.

²⁴ *Faller*, 1943. 249. old. 8. sz. jegyzet.

leute sowohl zur Zierrath, als a ihrer Arbeit tragen.”²⁵ Vagyis „A farbőr egy félkerekre szabott fekete bőr, amit a bányászok hivatásuk díszeként hordanak.”

Készítésénél csak erősebb bőrök jöhettek számításba. Valószínűleg téves *Edward Brown* leírása, mely szerint „egy birkabőr (Schafs-Fell) köt az ember hátra, a teste köré”.²⁶ A birkabőr nem lehetett ehhez elég erős. Disznó- vagy marhabőr? – ez a kérdés lehet érdekes. *Faller* az egyik helyen²⁷ az egyiket, a másik helyen²⁸ a másikat állítja. Bizonyára használták mindkettőt. *Faller* idézi a *Szász Érchegeységben, Marienbergben 1778-ban* feljegyzett német szólást:

„Nem farbőr teszi a bányászt bányásszá,
Mert akkor minden borjú bányász lenne!”²⁹

Formája félkerek vagy hegyesedő. Hossza a tényleges használat idejében a térdhajlat alá ér. A 19. század második felében már előfordulnak dísz-farbőrök, melyek rövidebbek, és a térdhajlat fölött végződnek, esetleg csak combközépig érnek. Az *Annabergi oltárképen (Annaberg–Buchholz)* (4. kép) és más régi szász ábrázolásokon, akárcsak a rozsnyói oltárképen, olykor bokáig ér a farbőrök hegyesedő alsó vége!

Általában oldalt egyenesen levágottak, de a 18. századtól előfordulnak ún. *füles farbőrök* is (9. kép).³⁰ Ebben az esetben valószínű, hogy a bőr combtói része a két fül, mely rajta maradt a teljes bőrön, annak fenékindalán, ahogy egyenesre vágták fölötté. Elég nagy, jól kikészített, lyukak nélküli bőr volt szükséges hozzá.

²⁵ Minerophilo Freibergiensi: *Bergwercks-Lexicon*. Chemnitz, 1743. 41. old.

²⁶ Brown, Edward... *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn... etc. Gethane ganz sonderbare Reisen... Nürnberg, 1686. II. Buch, V. Theil 186. p.*

²⁷ *Faller*, 1943. 249. old.

²⁸ *Faller Jenő: A farbőrugrásról. = Bányászati és Kohászati Lapok, 99. (1966), 355. old.*

²⁹ *Faller*, 1966. 355. old.

³⁰ Zámora, Peter – Vozár, Jozef (zost.): *Dejiny baníctva na Slovensku 1. Košice, 2003. Banská Agentúra, 98. old*

A 19. századtól ez a típus gyakoribbá válik (10. kép),³¹ a selmecbányai bányászok és akadémiai hallgatók kifejezetten ezt a típust használták (11. kép).³² A diákhatározásokban ma is ezt ismerik. Létezett még elöl szögletesen levágott farbőr is, ami tulajdonképpen a két előző fajta átmenete, s elsősorban díszes tiszti farbőrökre, és csak a 19. századtól jellemző. Ezek szélén a díszítő bányatiszti paszománysáv is látható (12. kép).³³ Anyaga lehetett marhabőr, disznóbőr, bársony.

A farbőr felerősítése *Faller* szerint vastag kötéllel történt, amire eddig ábrázolást nem találtunk, de logikus a feltételezés. *Agricolánál* valószínűleg vékonyabb kötéllel vagy zsineggel megkötve láthatjuk (13a., b. kép), éspedig úgy hátra,³⁴ mint előre ugyanazt a farbőrt. Itt a mai, szűkebb értelemben vett bányászra gondolunk, és nem a kohászra. A bányásznak ugyanis gyakran volt kötevényként is szüksége a farbőrrre, különösen ércelőkészítés közben. Minthogy gyakran ugyanaz a személy végezte mindkét feladatot, nem meglepő, hogy egyazon munkavédelmi eszközt kétféleképpen használta, amennyiben erre megfelelt.

Megkötni a farbőr derékrészének széles szíját – ez a megoldás a gyakorlatban nem tűnik túl reálisnak. Ábrázolásunk azonban van róla. A besztercebányai ún. *Beniczky-ház* portálján, a kapu fölött látható a *Szent-Iványi család* kőből faragott és festett címere. Ennek két pajzstartó figurája visel ilyent (14. kép). A két bányász magyar díszruhába van öltözve. Esetleg valamilyen textiliából is készülhetett ez a kötő. A lebertali bányászokat ábrázoló 18. századi szobrocskákön még szintén a zsineggel való felkötés figyelhető

³¹ Népies bányászszobrocska a *Központi Bányászati Múzeum* gyűjteményében, ltsz.: 1969.288.01., 19. század közepe. Fotó: *Gedai Csaba*.

³² A *Die Aufnahme* c. nyomat, melyet *Faller* az 1860-as évekre datált, de melynek viseletei egyértelműen a 19. század első feléhez tartoznak. A *Központi Bányászati Múzeum* gyűjteményéből.

³³ Cseh bányatiszt (*Alois Lill*) 19. századi egyenruhában, fekete-fehér nyomat.

³⁴ *Agricola, Georgius: De re metallica libri XII.* Basileae, 1556. *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról.* Bp., 1985. 236. old. 117. sz. ábra, részlet, és 192. old. 136.b sz. ábra, részlet.

meg. Oly módon történt ez a felerősítés, hogy a vastag bőrbe fűrt lyukakba fűzött zsinetet kötötték össze.³⁵ A *Központi Bányászati Múzeum* hasonló figuráján (15. kép)³⁶ vékony zsineggel kötötték össze a farbőr egymáson átfektetett szarait a rajtuk ütött lyukakon keresztül.

Csatos felerősítés: már a 16 században is kapcsolták össze tüskés csattal a farbőrt, amint azt *ifjabb Hans Holbein: Bányászat az Alpokban* című, 1530 körüli képén láthatjuk (16. kép). Kifejezetten nagy méretű csatot találunk elől, a farbőr szarain. Keskenyebb, díszes tüskés csatok selmeci vonatkozású ábrázolásokon fordulnak elő, például egy 1800-ból való festményen.³⁷ *Gróf Carl Ferdinand Königsegg von Rothenfels-Erps*, az udvari kamara bányászati és pénzverési osztályának elnöke portréjának részletén³⁸ is ezt a típust láthatjuk (17. kép). A 18. századi képeken egyébként már általános a táblás csat megjelenítése. A kincstári bányászok esetében gyakori a kétfejű sas, az ék és a kalapács, fölötté gyakran császári koronával. Később, a 19. század második felében a korona eltűnik.

2. A farbőr, mint a bányászat egyik jelképe

A legtöbb foglalkozási ágnak, szakmának megvan a sajátos jelképe, amit különös tisztelettel kezel. A mesterségek jelképe leggyakrabban a szakmunka, a „mívelés” legfontosabb szerszáma, illetve eszköze lehet, amely az adott foglalkozásra a legjellemzőbb,

³⁵ Bányász Saint Marie-aux-Mines-ből. Strassbourg, Musée Alsacien, ltsz.: 66. Leírás: Frau Dr. Malou Scheider, *Meisterwerke Bergbaulicher Kunst vom 13. bis 19. Jahrhundert*, Bochum, 1990. 95. c. 318. old.

³⁶ *Központi Bányászati Múzeum*, ltsz.: 1971.1.1, 18. század. Fotó: *Gedai Csaba*.

³⁷ A. Schmidt követője: Bányanyitás Szent Kelemen pápával és szent Miklóssal, részlet. In: *Banská Štiavnica švedectvo času*. Szerk. Lichner, Marián. Banská Bystrica, 2002. 176. old.

³⁸ Čelkova, Mária – Čelko, Mikuláš – Graus, Igor: *Portréty komorských grófov. Porträts der Kammergrafen*. Košice, 2007. Banská Agentúra, kép a 62. old.-on.

és a másokétól lehetőleg különbözik. Így van ez a bányászat esetében is, melynek jelképei a legrégebbiek közé tartoznak. A bányászat jelképei azonban sokkal nagyobb számúak, mint általában más szakmáké. A szorosán vett szerszámok mellett – amelyekről még szót ejtünk – az olyan munkaeszközök, mint a bányamécs, a farbőr, a hágófa (létra), valamint a díszbárdok és a fokosok is a bányászat jelképeinek nevezhetők. Sőt sok esetben maga a dolgozó bányász alakja, figurája is jelképes értelmű.

A fő jelképnek természetesen a keresztezett bányászéket és kalapácsot kell tartanunk, mely a 14. század óta létezik. De amint említettem, maga a bányász is lehet jelképes, őt pedig egyértelműen a farbőről lehet megismerni. Igaz rá az előbbi tételünk, mert a farbórt egyetlen más szakma sem használja, tehát csakis a bányászatra jellemző, s ezért nagyon is alkalmas jelképnek. Előfordul térképjelként, térképek díszítő elemein, s leginkább a címerábrázolásokon. A címerképeken a bányászt farbőr nélkül sohasem ábrázolják. Természetesen egyéb kiegészítő jelei is lehetnek, például szerszám, bányászjelvényes süveg, de a farbőr elengedhetetlen kellék.

A farbórt ugyan nem vitték kézben a körmeneten, mint az éket és kalapácsot, hiszen az a viselet része. Aki azonban a díszéket és kalapácsot tartotta, nem jelenhetett meg felkötött farbőr nélkül. Ha nem voltak nála a szerszámok, vagy munkán kívül jelent meg valahol, ez hívta fel a figyelmet bányász mivoltára.

A 16. század közepétől a farbőr a kialakuló bányász díszruhák tartozéka lett, s ettől kezdve jelképnek is tekinthető. Mi másért jelenhetett volna meg a munkán kívül használt ruházatban, mint jelképes tartalma miatt?

Nagyon frappánsan fogalmazta meg ezt *Jurievich József* a magyar bányajog alapjairól írt latin nyelvű munkájában: „*Differunt ab aliis incolis speciali quoque suo vestitu, preprimis nigro Corio, posteriora tegente; plurimum enim sedendo laborare solent.*”³⁹

³⁹ Josephus Jurievich de Toul: *Institutiones Juris Metall Hungarici. Zagrabiae*, 1822. 43. old.

Azaz a bányászok mindenekelőtt azzal különböztetik meg magukat más lakosoktól, hogy fekete farbórt hordanak.

A farbőr a bányász becsületének jelképe. Ha valami becsületlen séget követett el, levették róla, és ráverték vele. Ezzel megfosztották becsületétől. Mint *Kacs Kovics Lajos* írta 1831-ben: „*Irhábőriük sérthetetlen szentségű; s ha valaki testi büntetésre kárhozottatott közülük, (hajdan) először ettől fosztották meg a bűnöst csúfosan.*”⁴⁰

A „farbőrön ülés” nem a lustaság, hanem a szorgos bányászmunka megfelelője volt már a 18. században.⁴¹

Használták azonban az összetett bányászati szimbólumokban is. Egy 1726-os évszámú kék mázas habán korsón farbőr fölött keresztezett bányászék és kalapács alkotja a bányászjelvényt, s mellette kétoldalt olvasható a név: *Georgius Barla* (18. kép). A már hivatkozott 1751-es *gróf Königsegg-portrén* (16. kép) az udvari kamarai bányászati elnök mellett láthatók attributumai, szépen egymásra helyezve: a farbőr, rajta a keresztezett bányászék és a kalapács.

Egy jelképben ábrázolva bányászék, csákány, ásó, farbőr és bányamécses jelenik meg egy selmeci akadémikus 1850-53 között íródott emlékkönyvében, (19. kép).⁴² Hasonlóan a *Selmezbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia* valétaívein is ilyen összetett bányászjelvény tűnik fel 1870-ben (20. kép),⁴³ illetve 1880-ban (21. kép).⁴⁴ Ezek a farbőr bányászékkal, kalapáccsal, csákánnyal, bödönnyel és hajtókaros vitladobbal együtt került ábrázolásra, oly módon, hogy a farbőr fogja össze őket.

⁴⁰ Kacs Kovics, 2005. 58. old., 64. §., a *hevérek* szó Kacs Kovics által készített jegyzete.

⁴¹ Minerophilo Freibergiensi, 1743. 41. old. „*Denen Bergleuten auf dem Arschleder sitzen saget man: Wenn die Beamten denen Bergleuten fleißig nachfahren und Acht haben, daß die ihre Arbeit gebührend verrichten, wird auch verstanden: wenn die Arbeiter dichte auf dem Schlegel hintereinander.*”

⁴² Ceruzarajz *Harczer Imre* v. *Nona* 1850-53-ból származó emlékkönyvéből, *Központi Bányászati Múzeum* gyűjteménye.

⁴³ A *Központi Bányászati Múzeum* gyűjteményéből.

⁴⁴ Az *Erdészeti Múzeum (Sopron)* gyűjteményéből.

A farbőr a 18. századtól a gyakorló, ténylegesen bányába járó bányatiszteket is jelölte, megkülönböztetve őket a tollal, külszínen mérnöki munkákat végző bányamérnököktől. „*Bergmann von Feder, Bergmann vom Leder*” (vagyis tollal dolgozó vagy farbőrös bányász) – járta a német mondás, amit magyarul is hallottam alkalmazni. A modern bányászati szakok közül a bányaművelőké feltétlenül farbőrösnek számított, amire ők büszkék is voltak.

A farbórugrás

A farbőrrel kapcsolatos szokásokat mára csupán a diákszokások tartották meg, illetve azokból kezdett az 1970-es, 80-as évektől visszakerülni az ipari bányászatba. A szokás onnan ered, hogy az új bányással munkába lépése napján átugratták a farbőrt, s ezzel jelképesen bányásszá avatták, a szakmába tartozónak fogadták el. Aligha tévedünk, ha arra gondolunk, hogy eredetileg az egykori magyar felvidéki bányásztestvériségek avatási szertartása volt. A selmeci akadémiai diákszokások sokat emlegetett „céhes” eredete ugyanis csak bányász testvériségi eredetet takarhat, hiszen ezek voltak a bányászatban a céh megfelelői, farbőr pedig csakis ebben a szakmában létezett. A farbőr a 19. századig a bányász munkaruhájának is része volt, s még élő mivoltában vették át az akadémisták annak használatát. A bányászati felsőoktatásban ennek a szükséglete – miként a tömött vállú és felkarú bányászruháinak, a grubennek is – elsődlegesen a bányában való gyakorlatozás, tanulás miatt alakult ki. Természetes, hogy a ténylegesen dolgozó bányászok munkaruháját és munkavédelmi felszereléseit vették át. Mikor pedig a 19. század utolsó harmadában a gyakorlatban már egyre kevésbé használták, a diákszokások hagyományaiban akkor is megmaradt. A diákok ettől fogva végképp saját helyzetük és társadalmi állásuk megkülönböztető jegyeként viselték és tisztelték. A farbőr a legtovább Selmecebányán tartotta magát, ahol a *Bányászati Akadémia* elsőéves hallgatójának, a *fuchsnak* át kellett ugrania a farbőrt (11. kép). A szertartás a *Fuchsensprung* című nóta éneklése mellett folyt, annak megfelelően. Magyar fordítása a többi diáknótához viszonyítva nagyon késői, 1938-as, ami a rítus fon-

tosságának és ősiségének bizonyítéka. Az 1878-as nótáskönyvben szereplő német szöveg eleje a következő:

„Wer kommt dort von der Höh?
Wer kommt dort von der Höh?
Wer kommt dort von der ledernen Höh –
Ca, ca, ledernen Höh,
Wer kommt dort von der Höh?“
„Es ist ein Postillon,
Es ist ein Postillon,
Es ist ein lederne Postillon,
ca, ca, lederne Postillon,
Es ist ein Postillon.“⁴⁵

Későbbi, 1931-es változatban:

Dort kommt der Fuchsmajor,
Dort kommt der Fuchsmajor,
Dort kommt der lederne Fuchsmajor,
Ca, ca, lederne Fuchsmajor,
Dort kommt der Fuchsmajor.

Magyarul:

//:Mi tündöklük ott fenn?://
A ragyogó kék egekben,
Bőrös egekben?
Mi tündöklük ott fenn?
A balekcsósz – ki jó. Az ég követe ő.
A balekőrző balekcsósz,
Bőrös balekcsósz.
Az ég küldötte ő.

A *lederne* és *bőrös* kifejezések egyaránt a farbörre vonatkoznak. S végül az utolsó versszak:

⁴⁵ *Schemnitzer Akademische Lieder*. Celle und Leipzig, 1878. 40. old. 52. sz.

So wird der Fuchs ein Bursch',
So wird der lederne Fuchs ein Bursch',
Ca, ca, Fuchs ein Bursch',
So wird der Fuchs ein Bursch'!

//:Mert ő már nem pogány.://
Így lesz *firma*, s *veterán*,
Bőrös veterán,
Mert ő már nem pogány

Ez már egyértelműen a beavatás megtörténte utal. A fordítás nem pontos.⁴⁶ Külön érdekessége, hogy a *Balekkeresztelő nóta Fuchsenlied* címmel bekerült *Jókai Mór: A kőszívű ember fiai c.* regényébe is, mint a bécsi diákok dala. A mű 1869-ben jelent meg először.

„Mausmann e várakozás alatt rázendíté a Fuchsliedet:

„Wer kommt dort von der Höh?
Wer kommt dort von der Höh?
Wer kommt dort von der ledernen Höh –
Sa, sa, ledernen Höh,
Wer kommt dort von der Höh?“
„Es ist der Windischgraetz,
Es ist der lederne Windischgraetz.
Was bringt der Windischgraetz?
Was bringt der lederne Windischgraetz?
Er bringt uns einen Fuchs,
Er bringt uns einen ledernen Fuchs.“

⁴⁶ Az egykori *Bergakademie* hároméves volt, az első éves a *Fuchs*, amit később *balek*nek fordítottak magyarra, a másodéves a *Kohlenbrenner*, ezt csak jóval később magyarították *szénégetőre*, és a harmadéves a *Bursch*, amely elnevezést a balekhoz hasonlóan, már *Selmechányán firmára* magyarosították. A *veterán*, azaz a szükséges éveknél az akadémián hosszabb időt eltöltött hallgató egyáltalán nem szerepel az eredetiben, de *Selmechányán* is veterán volt már elnevezése, hasonlóan a *pogány* kifejezés. Mai értelemben a még meg nem keresztelt *elsőévest* jelenti. Nincs semmiféle adatunk arra, hogy ezt a fogalmat *Selmechányán* használták volna. A nóta szövege szerint a még megkereszteltlen *Fuchs* is *Fuchs*, azaz balek volt.

A *Windischgraetz* név behelyettesítése a félelmetes *Fuchsmajor* helyére szemléletesen mutatja, hogy *Jókai* mennyire értette és érezte a selmeci bursok gondolkodásának szellemét.

A *balekkesztelő lefolyása (benne a farbőrugrással)*: a *Postillon*, későbbi nevén a *Fuchsmajor* hozza a tett helyszínére fülénél fogva a *Fuchst*ot, akit megtréfálnak, megitatnak sörrel, majd megpipáztatnak. Ezután ugrotta át a farbőrt, melyet bursch „kereszt-szülei” tartottak. A keresztszülők azután sörrel megkeresztelték, és új nevet, *vulgót* adtak neki. Sőt, a fekete boksszal jól bekent farbőrrel meg is törölgették az arcát.

A farbőrugrás megtörténte avatta a hallgatót bányásszá, vagyis az *Akadémia* polgárává, mert a farbőr jelentette a határt az utált filiszter (nyárspolgári) és a vidám bursélet között. A 19. század negyvenes éveiben az *Akadémia* igazgatója többször is tiltotta a diákegyetek által támogatott „*bőrön át való ugrálást*”, de eredmény nélkül, mert a diákok nemcsak a balekkesztelőkön, hanem más alkalmakkor, szakestélyeken stb. mindig találtak „*keresztelni való*”, s okot az ivászatra, a farbőrugrásra. Így a szokás még inkább megerősödött, és a múlt század közepén a *Selmebányáról* elkerült diákok a mai *Ausztria*, *Csehország*, *Jugoszlávia* területén is elterjesztették. A selmebányai *Bányászati és Erdészeti Akadémia* utódintézményei *Sopronban*, *Miskolcon*, *Leobenben*, *Příbramban* mind átvették és gyakorolták ezt a szokást, de ennél sokkal szélesebb körben is elterjedt már, s jelenleg is él a felsőoktatási intézményekben. *Magyarországon* egyetlen kivétel van, ahol a selmeci diákgyományokból kimarad: *Dunaújváros*. Ott, talán szerénységből, nem a farbőrön ugranak, hanem a firmaboton másznak át a hallgatók.

A 20. század második felében meghonosodott a bányavállalatoknál is, *Magyarországon* és külföldön egyaránt. A szokás *Lengyelországban* – különösen *Krakkó* környékén – és német földön, a *Ruhr-vidék* szénbányáiban is gyökeret vert. Az említett országokban a farbőrugrást a bányákban rendszerint december 4-én, *Borbála napján*, a bányászati főiskolákon pedig röviddel az új tanév megkezdése után rendezték meg. Az ugrás módja külföldön kissé megváltozott, mert nem nekifutással történik, mint egykor *Selmebányán*, hanem székről vagy hordóról. *Ausztriára* is jellem-

zõ ez a változtatás, sőt *Selmebányán*, a mai *Szlovákiában* is előfordul.

Az 1950-es években a pártállami eltiltás miatt egy időre szünetelt a selmeci diákélet, s ezzel természetesen a farbőrugrás is. A hatvanas évektől azonban ismét létezik, s a soproni erdészek és faiparosok, sőt a közelmúltban megszervezett közgazdasági kar hallgatói is gyakorolják.

Selmebányán még minden bányamérnök-hallgató hordta a farbőrt, *Sopronban* – 1920 és 1948 között – már csak a *Fuchsma-jor*, azaz balekcsósz, és esetenként az *Ifjúsági Kör* elnöke. Az 1960-as évek óta, illetve jelenleg már nem viselik. Csak a balekkesztelőkön kerül elő a farbőr, de eszmei, szimbolikus jelentőségét ma sem vitathatjuk.

Képek

1. kép. *Bányászok farbőrön ülve fejtenek.*

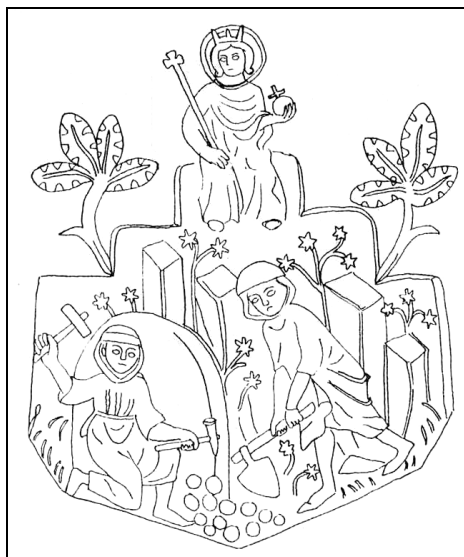
2. kép. *Lejtaknában farbőrön lecsúszó bányász.* – 3. kép. *Lejtaknában lecsúszó bányász.*

4. kép. *Farbörös bányász az annabergi oltárképen, 1521.*

5a. kép. *Kivágot a 14. századi nagybányai pecsétnyomó munkaábrázolásával.*

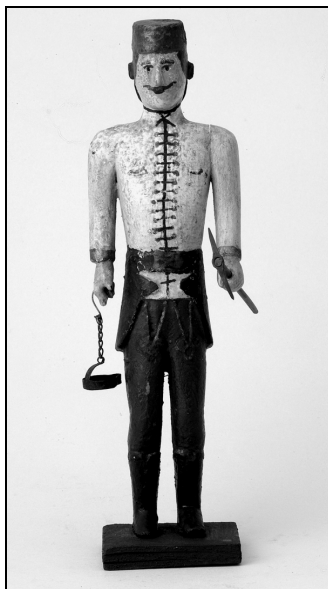
5b. kép. Rajz a nagybányai 14. századi pecsényomó ábrázolásáról.

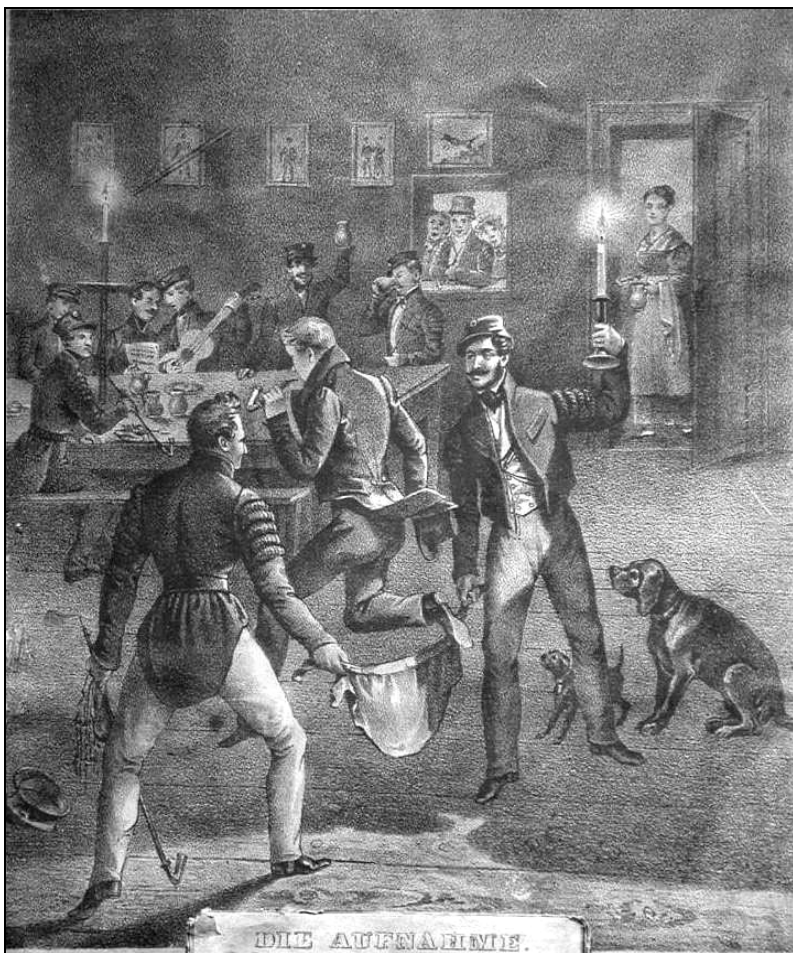
6. kép. A 14. századi felsőbányai pecsét. – 7. kép. Farbőrös bányász a rozsnói Szent Anna-képről, 1513.

8. kép. A Hell-címer sisakdísze, 1792.

9. kép. Bányamérő egy szomolnoki térképen, 1729. – 10. kép. Népies bányászszobrocska füles farbőrrel, 19. század.

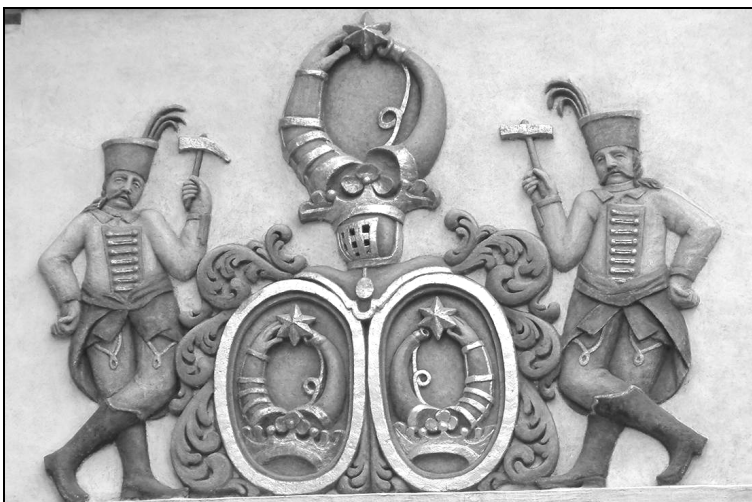
11. kép. *Farbörugrás a 19. század első felében.*

12. kép. Szögletesen levágott, díszes bányatiszti farbőr, 19. század közepe.

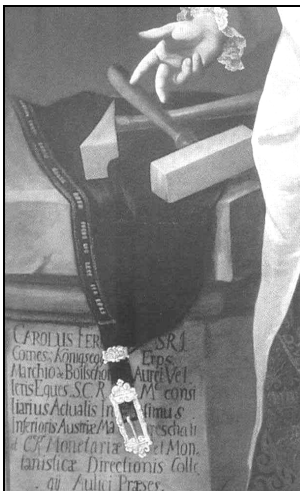
13a-b. kép. Vékony kötéllel hátrakötött farbőr Agricola De re metallicájából. – Vékony kötéllel előreketített farbőr Agricola De re metallicájából.

14. kép. A Szent-Iványi címer pajzstartói, 18. század.

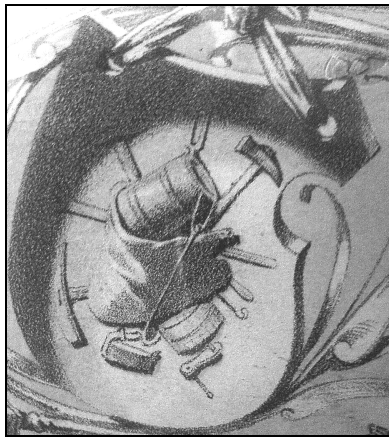
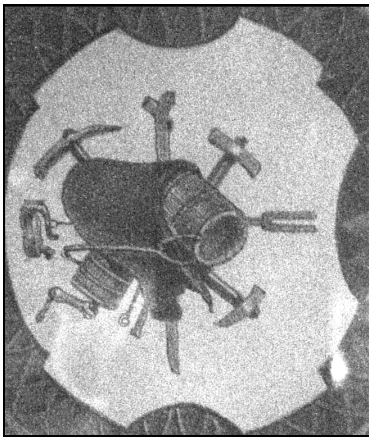
15. kép. Lebertali bányászszobrocska, 18. század. – 16. kép. Ifj. Hans Holbein: Bányászat az Alpokban, részlet, 1530 körül.

17. kép. Farbőr keresztetett bányászékkal és kalapáccsal, gróf Königsegg portréján, részlet, 1751. – 18. kép. Farbőr rajta keresztetett bányászékkal és kalapáccsal, habán korsón. 1726.

19. kép. Összetett bányászjelvény farbőrrel, 1850-53.

20. kép. Összetett bányászjelvény farbőrrel, 1870. – 21. kép. Összetett bányászjelvény farbőrrel, 1880.

